



SÂİB-İ TEBRİZÎ’NİN ŞİİRLERİNDE GEÇEN “HÂB-İ BAHÂR” TAMLAMASI ÜZERİNE

PROF. DR. ALİ YILDIRIM*

Öz

İran sahasında Hint Üslubunun önemli temsilcilerinden biri olan Sâib-i Tebrizî, XVII. yüzyılda yaşamış, kendisinden sonra İran ve Türk edebiyatlarında pek çok şairi etkilemiştir. Bilindiği gibi Hint Üslubu önce İran, sonra Hint ve nihayetinde Türk edebiyatını etkilemiş önemli üsluplardan biridir. Kendine özgü dili, tamlamaları, bağdaştırmaları, mazmunları olmak yönüyle ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte İran sahasındaki şairlerin orijinal kurgu ve tamlamalarının Türk şiirine de tamamen ve direkt yansıdığı düşüncesi hâkimdir. Hint üslubu etkisinde şiir söyleyen şairlerin şiirleri ayrıntılı olarak incelendiğinde İran sahasındaki bazı orijinal kurguların Türk edebiyatına hiç yansımadağı, bilakis Türk edebiyatında kullanılan bazı kurguların da İran şiirinde olmadığı görülmektedir.

Örneğin Hint Üslubu etkisinde yazan Türk şairlerin şiirlerinde yaygın olarak geçen “bahâr-ı siyâh, siyah-bahar” tamlaması İran sahasında hiç görülmemektedir. Buna karşılık İran sahasının Hint Üslubu etkisinde yazan önemli şairlerden Sâib-i Tebrizî’nin şiirlerinde geçen “hâb-ı bahâr” tamlaması ise Türk edebiyatında hiç geçmemektedir. Sâib-i Tebrizî’nin şiirlerinde yirmi civarında, Bîdil’in şiirlerinde ise on civarında geçen bu tamlama, bahar mevsimindeki uyku düzensizliği ve buna bağlı olarak gündüz vakti kısa kısa yapılan şekerlemeleri ifade etmektedir. Zaman zaman şeker-hâb olarak da geçmektedir. Bu çalışma hem bu tamlamadaki orijinalliği hem de gerek İran şairleri arasında ve gerekse İran şairlerinin Türk şairlerini ne derecede etkilediklerine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

* PROF. DR. ALİ YILDIRIM, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi. Email: ayildirim@firat.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Sâib-i Tebrizî, Hint Üslubu, İran şiiri, Türk Şiiri, hâb-ı bahâr

ABSTRACT

Turks are known to sit on a common mentality and cultural elements of the Iranian and Arabic literature; but also the Turkish and Persian literature in this literature, we know of the existence of common. In particular, the materials used, as well as fiction and is also sitting on roughly the same structures of analogy, also one of the notable aspects. Moreover, this literature of the Turkish state and Iranian artists in the region contribute to the development of point of doubt is undeniable.

Apart from the general impact of some stylistic movement between the said literature it is also known that the contribution and impact of the literary movement known as Indian style comes one of them. 17. With the century Turkish literature started to affect the existence of this style is known more specifically in the joint structure. In this context, tracing the use of these letters off to some poets, it is important for the determination of such influence and impact. For this purpose, itself is of Turkish origin and at the same time we have come across in Turkish poetry, by Saib's poem "Hab-i-Bahar"(springtime sleep) In the study we did on the course of the clauses, it appears that the said clauses maximum Saib passed. Some structure is the absence of Turkish poetry in Persian poetry and likewise the lack of structure in some Turkish poetry in Persian poetry, motomot shows that there is no influence and imitation.

Keywords: Persian literature, Turkish literature, Indian Style, Sâib-i Tabrizi , springtime sleep

چکیده

صائب تبریزی از شاعران ایرانی قرن ۱۷ در سبک هندی می باشد. وی شعرای زیادی را در ادبیات ایران و ترکیه تحت تاثیر قرار داده است. همانطور که می دانیم سبک هندی ابتدا ایران، سپس هند و در نهایت ادبیات ترکیه را تحت تاثیر قرار داده است. زبان، مضامین و الفاظ منحصر به فرد از جمله ویژگی های این سبک می باشد.

بعلاوه طرز و اسلوب شاعران ایرانی مستقیماً و بدون واسطه به ادبیات ترکی راه یافته است.

با وجود این در بررسی سبک هندی و اشعار شاعران این سبک بعضی از ساختارهای اصلی ایرانی نتنها در زبان ترکی منعکس نشده بلکه بلعکس بعضی از ساختارهای موجود در ادبیات ترکی در شعرهای ایرانی دیده نمی شود.

بطور مثال ترکیب "بهار سیاه" که در اشعار شاعران سبک هندی ترکیه وجود دارد در حوزه شعر ایران به چشم نمی خورد. در مقابل ترکیب "خواب بهار" که در آثار صائب تبریزی از شاعران سبک هندی ایران وجود دارد در ادبیات ترکی وارد نشده است. این ترکیب تقریباً ۲۰ مرتبه در اشعار صائب تبریزی و ۱۰ مرتبه در شعرهای بیدل تکرار شده است و به مضمون بینظمی در خواب های بهاری و خواب های کوتاه نیم روزی می باشد و بعضاً نیز با لفظ شکر خواب بیان شده است. این مقاله اصالت این ترکیب و نحوه تاثیر شاعران ایرانی بر شعرای ترک را بررسی می نماید.

کلید واژه ها: صائب تبریزی، سبک هندی، شعر ایرانی، شعر ترک، خواب بهار.

İran edebiyatından gerek malzeme, gerek kurgu ve gerekse zihniyet olarak oldukça fazla etkilenen Klasik Türk şairleri, ayrıca bu coğrafyalarda ortaya çıkan üslupları da yakından takip etmiş, onların tarzını benimseyerek Türk şiirinin yapısına uyarlamışlardır. Bu üsluplardan biri de 16. yüzyılla birlikte İran ve Hint coğrafyalarında önemli temsilciler çıkaran ve değişik adlarla da bilinen Hint üslubudur. Bu üslup 17. yüzyılla birlikte Türk edebiyatını da etkilemeye başlamış, Nâîlî, Fehîm, Neşâtî, İsmetî, Vecdî, Şehrî ve Şeyh Gâlib gibi takipçilerin yetişmesine sebep olmuştur. Bu üslubun, klasik üsluba nispetle farklı ve orijinal yönleri mevcuttur. Şöyle ki bugünkü modern imajların kökeni diyebileceğimiz "alışılmamış bağdaştırmalar" Hint üslubunun en önemli yanını oluşturmaktadır. Özellikle soyut-somut ilişkiler bağlamında ortaya konan bu yenilikler, söz konusu üslubun yayılmasına sebep olan önemli unsurlardandır. Hint üslubunun genel bir takım ortak özellikleri olmakla birlikte neredeyse her şaire ait farklı kullanım ve orijinallikler olduğu da görülmektedir.

Bazı orijinal kullanımlar yönünden bu üslup içerisinde değerlendirilen şairlerin, ayrıntılara indikçe kendilerine has tavır ve tarzlarının olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bu durum, bazen İran edebiyatı ve Türk edebiyatı bağlamında da ortaya çıkmaktadır. Örneğin Hint Üslubunun etkisiyle oluştuğunu düşündüğümüz ve Türk edebiyatında 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanan “nûr-ı siyâh” ve “bahâr-ı siyâh”(siyeh-bahâr) tamlamaları yaptığımız taramalara¹ göre İran’ın klasik şairlerinde geçmediği gibi Sâib, Bîdil, Urfî gibi Seb-k-i Hindî mensubu şairlerde de görülmemektedir. Bu durum bize Hint üslubunun genelgeçer ortak noktaları olmasına rağmen, ayrıntılara inildikçe edebiyatların kendi orijinalliklerini oluşturduklarını göstermektedir.

Geleneksel olarak edebiyat ve kültürümüzde kullandığımız “ağır uyku/uyku ağırlığı” kavramı, zaman zaman “hâb-ı girân” ve “girân-hâb” olarak hem Türk edebiyatında hem de İran edebiyatında geçmektedir. Bazen “gaflet” ve “ölüm” gibi kavramlarla da kullanılan bu yapı, insanların akıl ve bilinç yönünden sıklet içinde olmalarına işaret etmektedir. Ancak bizim için aslolan bu yapıların İran ve Türk edebiyatına yansıma yönleridir. Bu yapılar, baştan sona kadar her iki edebiyatın temsilcileri tarafından izleri sürülen ortak kurgulardan gözükmektedir:

Bu zârlılığım dan k’uyumaz murg ile mâhî

Uyanmadı bu baht-ı sebük-pây ü girân-hâb (G44/4) Ahmed Paşa

Bâkî nesîm gibi sebük-hîz olup seher

Gaflet gözünü hâb-ı girândan uyarı gör (G122/8) Bâkî

Seng-i nişân-ı hâbda tîz eyler el-hazer

Tîg-ı nigâhu sanma girân-hâbdır bu şeb (G18/7) Şeyh Gâlib

بردار سر ز بالش خاک از برای آنک

دلها سبک شدست ز خواب گران تو

¹ Bu konuda bakınız. Ali Yıldırım, “Siyâh-bahâr” Tamlamasının Bir Üslup Özelliği Olarak Divan Şiirinde Yer Alması, *İlmi Araştırmalar*, Sayı 23, 2007, 139-150.

Senâî (K162/11)

(Onun için toprak yastıktan başını kaldır; senin ağır uykundan gönüller hafif(aceleci) olmuştur.)

ز دست بخت گران خواب و کار بی سامان

گرم بود گلهای رازدار خود باشم

Hâfız (G337/5)

(Ağır uykulu bahtımdan, aksayan işimden, olacaksa şikâyetim kendi sırdaşım olayım.)

گفتم از وادی غفلت قدمی بردارم

کوهم از پای گرانبخواب به دامان آویخت

(Gaflet vadisine ayak bastığımı söyledim; eteklerine ağır uykunun ayak bastığı bir dağım.)

Sâib (Beyit322)

Hâb-1 girân ve girân-hâb şeklinde kullanılan ve sıkıntılı uyku, gaflet uykusu gibi anlamlara gelen bu tamlama hemen bütün İran şairlerin tarafından kullanılmıştır. Söz konusu tamlama diğer İran şairlerinde en çok 5-6 kez geçmekle birlikte Sâib'in şiirlerinde 53 kez, Bîdil'in şiirlerinde ise 23 kez geçmektedir ki bu sayıların önemli anlamları olmalıdır.

Hâb-1 Bahâr Tamlaması ve Sâib

Hint Üslubunun önemli temsilcilerinden olan Sâib, Türk edebiyatında da pek çok şairi etkilemiş birisidir. 16. yüzyılda İran'da yaşayan ve şiirlerinin çoğunu Farsça yazan bu şair, aslen Türk kökenli olup Türkçe şiirler de kaleme almıştır. Onun Farsça şiirlerinde geçen farklı bir yapı dikkatimizi çekmektedir. "Hâb-1 bahâr" şeklinde geçen bu yapının, dolayısıyla diğer İran Sebki Hindî şairleri ve Türk Sebki Hindî şairlerinde de kullanılmış olacağı düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Bu tamlama Sâib'in şiirlerinde 13 yerde geçmektedir. Bu tamlama bazen yanına ilaveler de

almaktadır. Bunlar bahar kelimesinin tavsifleri olan “nev”, “eyyâm”, “fasl” kelimeleri ve “hâb-ı bahârân”, “bahârân-ı hâbhâ” gibi çoğul yapılar şeklindedir. Ayrıca bu tamlamaya eklenen “şeker” kelimesi dikkat çekmektedir ki, “şeker-hâb” tamlaması her iki edebiyatta da görülmektedir. Ferheng-i Ziyâ’da şeker-hâb için, tatlı uyku, ımızgama, seher uykusu da denir, ifadeleri yer almakta ve örnek olarak şu iki beyit verilmiştir:

نمی شد باز چشمش از شکر خواب
مگر دیدار خود می دید در خواب
انیس

(Gözü tatlı uykudan açılmıyordu. Galiba rüyada kendi yüzünü görüyordu.)

دلکش بیدار چشمش در شکر خواب
ندیده کس چنین بیدار در خواب
جامی

(Gönlü uyanık, gözü tatlı uykuda, böyle uykuda uyanığı kimse görmemiş.)

Burhân-ı Kâtı’da ise sâd-hâb manasınadır. Hâb-ı şekeri ve mahbun zanusında olan hâb. Ehl-i keyfin şeker tabir eylediği âlem gibi, denmektedir. Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre şeker-hâb, bizim kültürümüzde “şekerleme” veya “kestirme” denilen ve gün içinde çoğunlukla da oturma vaziyetindeki uyunan uyku demektir. Kısa süreli olmakla birlikte oldukça dinlendirici ve haz verici yönü bulunmaktadır. Farsça-İngilizce sözlük olan *Staingass*’ta ise şeker-hâb’ın yanı sıra “hâb-ı nûşîn”, “hâb-nûşî” ifadeleri geçmekte olup aşağı yukarı aynı anlamlara gelmektedir.

Hurşîd-i cemâlınden ol ay saldı nikâbm

Subh oldu dur ey baht nedir bunca şeker-hâb (G24/4) Fuzûlî

Gül-bister-i nâz üzre olan mest-i şeker-hâb

Telhi-i mezâk-ı dil-i bidârı ne bilsün (K4/12) Fehîm

Bu tegâfûl nedir ey baht gel insâf eyle

Yoksa taklîdin o sermest-i şeker-hâba mudır (G84/4) Nâîf

"Hâb-ı bahâr" tamlaması Sâib dışında İran edebiyatında sadece Bîdil'in şiirlerinde 3 kez geçmektedir. Ayrıca tamlama olmamakla birlikte aynı beyit içinde 9 kez kullanılarak her iki kelime arasındaki bağlantıya göndermede bulunulmuştur. Bunun dışında söz konusu tamlamanın Türk edebiyatında örneğine hiç tesadüf edilmemiştir. Sâib'in şiirlerinde 13 kez tamlama halinde 8 kez de aynı beyit içerisinde kullanılmıştır. Kronolojik olarak Sâib (1601-1670)'in Bîdil (1644-1720)'den önce yaşaması söz konusu olduğu için bu tamlamanın tamamen Sâib'e ait bir kurgu olduğu anlaşılmaktadır.

Bahar ve uyku kelimelerinin aynı tamlama içinde yer almasının esprisi ne olabilir, diye düşündüğümüzde, bunun bir yönünün bahar mevsiminin insanın psikolojisi üzerinde etkileri olmasıdır. Şöyle ki mevsim geçişleri ve özellikle bahar mevsimi, ağır kış şartlarından sonra insanların beden ve ruh yapısı üzerinde ani değişiklikler oluşturmaktadır. Söz konusu durum da insanların üzerinde aşırı bir stres ve yorgunluğa sebep olmaktadır. Özellikle uyku ritminin bozulmasına bağlı olarak gece yaşanan uyku bozuklukları ve gündüz vakti bunu telafi yönünde yapılan şekerlemeler söz konusudur. Zaten beyitlere akseden durum da bunların üzerine oturmaktadır. Hâb, uyku anlamının yanı sıra uykuda görülen rüya anlamına da gelmektedir ki, bazı beyitlerde bu anlamda da kullanılmıştır.

بی طراوت نشود سرو جوانی که تراست

در شکر خواب بهارست خزانگی که تراست

صائب

(*Senin gençlik servinde solgunluk olmaz; o, sonbahardaki ilkbahar şekerlemesidir.*)

غفلت پیریم از عهد جوانی بیش است

خواب ایام بهارم به خزان افتاده است

صائب

(*Yaşlılık gafleti içinde çoğu zaman gençlik günlerimi; (Sanki de) son bahar mevsimine düşmüş bahar uykusu gibi(hatırlarım).*)

درین ریاض من آن شبنم گرانجام

که در خزان به شکر خواب نو بهار روم

صائب

(*Bahçemde ben, ağırcaanlı bir çiğ tanesiyim; böylece hazanda ilkbahar şekerlemesi yaparım.*)

به بی برگان چنان ای شاخ گل مستانه می خندی

که در خواب بهاران است پنداری خزان تو

صائب

(*Ey gül dalı, yapraksız nasıl mestane gülüyorsun; senin hazan tasavvurun bahar uykusudur.*)

در گلشن حسن تو خلل راه ندارد

در خواب بهارست خزانی که تو داری

صائب

(*Senin güzellik gülşeninde bozukluk/eksiklik yoktur; senin sahip olduğun sonbahar, bahar uykusundadır.*)

غفلت ارباب دولت را سبب در کار نیست

در بهاران خوابها مستغنی از افسانه است

صائب

(Devlet erbabının gafleti, iş sebebinden değildir; baharda rüyalar efsanelerden beslenmiştir/doymuştur.)

از بهار نوجوانی آنچه بر جا مانده است

در بساط من همین خواب گران غفلت است

صائب

(Gençlik zamanından o şey yerli yerinde kalmıştır; benim yaygındaki, gaflet uykusunun ağırlığıdır.)

مستی ز خط زیاده شد آن دلنواز را

خط صبح نوبهار بود خواب ناز را

صائب

(O gönül okşayıcı sevgilinin ayva tüylerinin çoğalmasından sarhoşluğu arttı; (böylece) naz uykusu için ilkbahar sabahının hattı/bulutları oldu.)

فسانه دگران خواب در بغل دارد

به چشم خواب نمک می زند فسانه ما

صائب

(Diğer uyku efsaneleri koltuğundadır(uykudadır); bizim efsanemiz ise uykulu göze tuz vurur(uyandırır.)

تا پر رنگی ست ز خود می کند منقار ما

گر همه مخمل شود خواب بهار اینجاست

بیدل

(Bizim gagamız kanat renklerini kendinden yapar; eğer hepsi kuştüyü olursa bahar uykusu senin içindir.)

رنگ آسایش ندارد نوبهار باغ دهر
شبم اینجا یک سحر در چشم تر خوابید و رفت
بیدل

(Dünya bağı ilkbaharının huzur rengi yoktur; bir sabah vakti çiy tanesi ıslak gözde uyudu ve gitti.)

SONUÇ

Klasik şairlerimiz üzerinde İran şairlerin etkisi bilinen bir gerçektir. Hatta işin başından itibaren Klasik şairlerimiz bazen birbirlerini İran taklitçiliği ile eleştirmişlerdir. Zamanla bu eleştiriler, yerini İran'ın büyük şairleriyle boy ölçüşme söylemlerine bırakmış, hatta bu şairlerden daha iyi ve ileri olma öğünmelerine kadar götürmüştür. Bunların belli ölçüde hakikat payı olmakla birlikte sübjektif yargıların da olduğu şüphesizdir. Özellikle mesnevi yazma geleneğinin öncelikle tercüme şeklinde olduğu, bunun zamanla kendimize has özellikleri de katarak bir gelişme sağladığı bilinmektedir.

Bunlara ek olarak bazı üslupların ayrıca ciddi etkilenmelere sebebiyet verdiği de bilinmektedir. Bu üsluplardan biri de değişik adlandırmalar yapılsa da daha çok Sebk-i Hindî olarak bilinen üsluptur. Bu edebiyatlar arasındaki etkileşimleri en iyi takip edebileceğimiz üslup da Hint üslubudur. Bu üslubun genel özelliklerinin yanı sıra her şaire mahsus kullanım ve kurguların olduğu da bir gerçektir. Nokta atışı tabir edebileceğimiz bu yapıların şiirlerde izlerinin sürülmesi etkileşimleri daha bariz bir şekilde ortaya koyacaktır. Özellikle yeni anlamlar yüklenen ve zincirleme terkiplerden oluşan yapıların bu konuda işimiz kolaylaştırması söz konusudur.

Bu yapılardan birisi de “hâb-ı bahâr” tamlamasıdır. Bu tamlamanın sadece hangi anlam ve etkenlerle kullanıldığı yönü değil, aynı zamanda hangi şairlerde nasıl kullanıldığı, bunun Türk şiirine yansımalarının ne biçimde olduğu da önem arz etmektedir. Bahar mevsiminin hususiyetinden kaynaklanan uyku bozukluğu ve buna bağlı kısa gündüz uykula-

rını anlatan bu yapı, İran şiirinde sadece Sâib ve Bîdil'de geçmektedir. Sâib'de daha yoğun geçmesi ve Sâib'in, Bîdil'den önce yaşamasını esas alırsak, bu tamlamayı ilk olarak Sâib'in kullandığını, Bîdil'in ondan aldığı söylemek mümkündür. Ancak asıl ilginç olan, bu tamlamayı Türk şairlerinin hiç birisinin kullanmamasıdır. Bu da şu demek oluyor ki, üsluplar her ne kadar birbirlerini çoğu konularda etkilese bile her edebiyat kendi orijinalitesini de ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Paşa 1992; *Ahmet Paşa Divanı* (Haz. Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara.
- Bâkî 1994; *Baki Divanı* (Haz. Prof. Dr. Sabahattin Küçük), TDK Yay., Ankara.
- F.Steingass 1930; *Persian-English Dictionary*, Sccond İmpression, London.
- Fehîm-i Kadim 1991; *Fehîm-i Kadim, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, (Haz. Dr. Tahir Üzgör), AKM Yay., Ankara.
- Fuzûlî 1995; *Fuzûlî Divanı* (Haz. Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara.
- Mütercim Âsım Efendi 2000; *Burhân-ı Kâtı'* (Haz. Prof. Dr. Mürsel Öztürk-Dr. Derya Örs), TDK Yay., Ankara.
- Nâilî 1990; *Naili Divanı*, (Haz. Prof. Dr. Haluk İpekten), Akçağ Yay., Ankara
- Şeyh Gâlib 1994; *Şeyh Gâlib Divanı* (Haz. Prof. Dr. Muhsin Kalkışım), Akçağ Yay., Ankara.
- Şükün, Ziya 1996; *Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, MEB Yay. Ankara
- www.Ganjoor.net (24 Kasım 2015).
- Yıldırım, Ali (2007); "Siyâh-bahâr" Tamlamasının Bir Üslup Özelliği Olarak Divan Şiirinde Yer Alması, *İlmî Araştırmalar*, Sayı 23, 2007, 139-150.